پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، انجمن مطالعات جهان اسلام
فصلنامه علمی (مقاله علمی-پژوهشی) پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال نهم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۸، صص ۱۸۸ - ۱۶۵

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۹۰۴۰۸

چالش‌ها ، فرصت‌ها و اثرات سیاسی فضای مجازی درنظام جمهوری اسلامی ایران

پروین خالصی[۱]
محمدباقر بابایی[۲]
محمدمهدی مظاهری[۳]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۲۱

چکیده

امروزه فضای مجازی به بخش تفکیک‌ناپذیری از زندگی انسان‌ها تبدیل شده و با سرعت شتابان، تمامی شئون و عرصه‌های زیست بشر را تحت تأثیر قرار داده است این رسانه‌ها، فضای مناسبی را برای معرفی داشته‌های فردی/جمعی فراهم ساخته و همچنین ابزار و امکان مقابله با جنگ نرم دشمن را نیز در خود جای داده است. بنابراین، با فراهم شدن فضای ارتباط اجتماعی مجازی، فرهنگ‌های سنتی، دینی و خُرده‌فرهنگ‌ها نیز مجال عرض‌اندام یافته و امکان تحقق سلطه فرهنگی مورد نظر غرب بیش از پیش در حال رنگ باختن است.. فضای مجازی با هر تعریف و تعبیری، قلمروی وسیع و رو به رشد است. هر روز در آن شاهد نوآوری و ورود نرم افزارهای جدید هستیم که با توجه به نیازهای کاربران طراحی و ساخته می شود، این فضا به محل و محملی برای پاسخگویی به نیازهای ارتباطی و عرضه تولیدات تبدیل شده است. عموماً وقتی که صحبت از فضای سایبری و مجازی می‌شود، قریب به اتفاق ما متوجه سایت‌ها و صفحات وب می شویم حال آنکه این فضا بسیار گسترده و وسیع است که مهمترین ابعاد آن عبارتند از شبکه‌های خبری و اجتماعی مجازی چند لایه، بازی های آنلاین، آموزشگاه های الکترونیک، اتاق های گفتگو، بانک های اطلاعاتی دیجیتال و ... که در کنار سایر تولیدات فرهنگی مثل فیلم ها و انیمیشن ها که با کمک ابزارهای رایانه ای، سطح و فرآیندهای جدیدی پیدا کرده اند. بنابراین چه بخواهیم و چه نخواهیم، نه تنها همه ما از کاربران فضای مجازی و ابزارهایی با هوش مصنوعی شده ایم، بلکه فضای مجازی به موازات زندگی حقیقی، تاثیرات خود را بر محیط، رفتارها، باورها و روابط اجتماعی ما برجای گذاشته و می گذارد و چاره و گریزی جز پذیرش آن نیست. در چنین شرایطی بهترین گزینه برای مواجهه با آن، شناخت دقیق این پدیده با همه ابعاد به خصوص فرصت ها و تهدیدات است تا بتوانیم آگاهانه به سراغ آن برویم. این امر نیازمند کسب یک سری مهارت است که اصطلاحاً به آن سواد رسانه ای اطلاق می شود. همچنین لازم است مسئولان امر به جای رها کردن این محیط بسیار مهم و تأثیرگذار در زندگی فردی و اجتماعی افراد جامعه، نسبت به هدایت و فرصت‌سازی از آن اندیشه‌ای جدی و راهبردی داشته باشند و برنامه ریزی های دیگری که موضوع این بحث نیست. بنابراین روشن است که این حجم گسترده از تحولات دائمی، فرصت‌ها و تهدیدهای فراوانی نیز با خودش به همراه دارد. در مقاله پیش رو به چالش‌ها و فرصت‌های فضای مجازی در نظام جمهوری اسلامی ایران خواهیم پرداخت.

واژه‌های کلیدی: فضای مجازی، فرصت، چالش، نشر الکترونیکی وچاپی کتاب، تکنولوژی، اینترنت، تلفن همراه، جمهوری اسلامی ایران، جهان اسلام.

۱. دانشجوی دکتری مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.
parvin.khalesi@gmail.com
۲. استاد دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) malib937@gmail.com
۳. عضو هیات علمی گروه مدیریت اجرایی دانشگاه ازاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران.
mmdmt39@gmail.com

Copyright © 2010, SAIWS (Scientific Association of Islamic World Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

مقدمه

در دنیای امروزکه عصر ارتباطات نام گرفته است، رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی به واسطه سرعت، تداوم و وسعت جهانی به مثابه جزء لاینفک ارتباطات اجتماعی در نظر گرفته می‌شوند، به گونه‌ای که تصور دنیای بدون رسانه برای ما غیرممکن است. این در حالی است که در طول چند دهه گذشته با تغییرات ایجاد شده در فناوری رسانه، ظهور رسانه‌های نوین باعث رسوخ بیشتر تکنولوژی در زندگی انسان‌ها شده و بالطبع به واسطه شیوه و تاثیرات استفاده، تغییرات فرهنگی متعددی را درخانواده‌ها و جامعه به وجود آورده است.

تحولات عظیم در حوزه فناوری‌های نوین ارتباطی و صنایع اطلاعاتی، پیامدهای سیاسی خاصی را در پی داشته و دارد. تکنولوژی‌های نوین ارتباطی با بسط و گسترش بزرگراه‌های اطلاعاتی و استفاده از امکانات فضای مجازی درجهان، اثرات قابل توجهی بر رفتارهای کنشگران سیاسی گذاشته که این اثرات را می‌توان در بخش‌های اجتماعی،اقتصادی، فرهنگی و من‌جمله عرصه نشرالکترونیک دید.

فضای مجازی از آنجا که حاصل و مولود تکنولوژی شبکه جهانی اینترنت است، به خودی خود از ویژگی‌های جذاب ومهمی برخوردار است که از مهمترین آنها می‌توان به تحولاتی که بر عرصه سیاست و ارتباطات میان دولت‌هاو ملت‌ها گذاشته است، اشاره کرد.

با نگاهی واقع‌بینانه به رویدادهای اخیر فضای سایبری وظهور رسانه‌های اجتماعی مجازی بر روی نشر کتاب، به نظر می‌رسد روند استفاده از این ابزار ارتباطی در مقایسه با نشرچاپی کتاب از شتابی روزافزون برخوردار بوده است. ازاین رو رهبر فرزانه انقلاب اسلامی که همواره بر ضرورت توجه به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی به صورت توأمان تصریح فرموده‌اند: تاکید داشته‌اند که روحانیون باید با شناخت فضای مجازی و استفاده از فرصت‌های آن، معارف و مفاهیم اسلامی را تبیین کنند: « ما باید خودمان را مجهز کنیم، خیلی از ماها مجهز نیستیم، خیلی از ماها نمی‌دانیم، نه از جنبه‌های نرم‌افزاری، نه از جنبه‌های سخت‌افزاری. بعضی‌ها با این روشهای جدید اصلا آشنایی ندارند، با رایانه و مانند آن اصلا آشنانیستند، معنایش را نمی‌دانند، اهمیت این کار را درک نمی‌کنند. می‌بینیم ما؛ در بین مسئولین هم هستند کسانی که اهمیت این کار بزرگ را به‌درستی و آنچنان که باید وشاید درک نمی‌کنند. لذا اقدام لازم را انجام نمی‌دهند. ما شورای عالی فضای مجازی درست کرده‌ایم برای همین

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

قضیه؛ برای اینکه مسئولان بیایند دور هم بنشینند، فکرکنند، متمرکز کنند اراده‌ها و تصمیم‌ها و اقدامهای خودشان را برای مواجهه با این حادثه بزرگ. این یک عرصه است که دارای منافع بی‌شمار و دارای مضرات بی‌شمار است؛ عرصه فضای مجازی این جوری است، می‌توان از آن حداکثر منافع را کسب کرد و می‌توان مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی را منتشر کرد و بالعکس.»ازاین رو در اینجا باید اشاره داشت که؛ جهانی شدن و توسعه فناوری ارتباطات جمعی در کشورهای درحال توسعه و به ویژه کشورهای مسلمان خاورمیانه ازجمله جمهوری اسلامی ایران، تاثیرات مهمی بر جای گذاشته است. در سال‌های اخیر جوامع در حال توسعه ازجمله ایران در بافت اجتماعی خود با تغییرات فراوانی روبرو بوده‌اند که بی‌تردید یکی از عوامل مهم این تغییر، رسانه‌ها و فضای مجازی می‌باشد؛ که با نقش اساسی خود فرصت مناسبی دراختیار گروه‌های اجتماعی گذاشته‌اند. از طرفی علمای اسلام معتقدند که؛ ظهور هر رسانه‌ای در جامعه کارکردهای مثبت و منفی در هم تنیده‌ای را به همراه دارد که چشم پوشی از هرکدام می‌تواند آسیب جدی را متوجه جامعه کند. از آنجا که فضای مجازی یکی از مهمترین ابزارها برای نمودیافتن اثرات جهانی شدن است؛ می‌توان فضای مجازی را عرصه وسیعی از اطلاعات و نمودهای مختلف معنایی در نظر داشت.

از این رو رهبر معظم انقلاب اسلامی معتقدند؛ امروزه شبکه‌های اجتماعی مجازی به عنوان گونه‌ای از رسانه‌های اجتماعی حضور هردم افزون و پررنگی در زندگی اجتماعی بشر دارند. به نوعی که حوزه‌های گوناگون زندگی از سیاست تا فرهنگ را تحت تاثیر خود قرار داده‌اند. اما باید بر این نکته تامل داشت که این فناوری نوظهور دارای کارویژه و در عین حال کارکردهای متعددی است. از این رو باید اذعان داشت در عصر رسانه‌ای شدن، فضای مجازی جایگاه ویژه‌ای در زندگی انسان‌ها پیدا کرده است و بیشتر افراد جامعه با فضای مجازی درگیر هستند؛ بنابراین فضای مجازی می‌تواند سبک زندگی و افکار و عقاید مردم را با تحولات اساسی مواجه کند. (فهیمی فر، ۱۳۹۳: ۱۴)از این رو در نظام جمهوری اسلامی ایران، فضاهای مجازی نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در عرصه‌های اجتماعی برعهده دارند. به همین دلیل می‌توان فضای مجازی را بسان شمشیر دولبه‌ای متصور شد که جذابیت‌ها و امکاناتی که این فناوری‌های نوین در اختیار طیف گسترده کاربران قرار می‌دهند؛ بسیاری از مقاومت‌های اولیه را در هم می‌شکند و چالش‌های بزرگی در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی پیش

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

روی دولت و نهادهای دولتی قرار می‌دهد و از آنجا که فضای مجازی هم فرصت است و هم تهدید، می‌بایست قبل از ورود به این تکنولوژی‌ها، نحوه درست استفاده از آنها را یاد بگیریم. واقعیت این است که امکان انسداد مسیر توسعه فضای مجازی در زندگی انسان امروز بسیار سخت و شاید غیر ممکن است و اساساً چنین اندیشه‌ای، با توجه به اینکه این ابزارها غالباً برای کمک به انسان ها و پیشبرد اهداف و پاسخگویی به نیازهای او ساخته می شوند، امری غیر عقلایی به نظر می‌رسد، اما این سخن به معنای رها سازی این فضا و تحمیل آن بر زندگی انسان‌ها نیست و بایستی همانند هر ابزار دیگری در مسیر بهبود زندگی انسان ها در ابعاد مختلف قرار گیرد، بنابراین بهترین راه برای بهره مندی از فضای مجازی و رسانه های دیجیتال شناخت ابعاد مختلف آن به خصوص فرصت ها و تهدیدات و لایه بندی کردن این فضا براساس مخاطبین و مصونیت بخشی راهبردی در برابر تهدیدات و بهره مندی از فرصت های پیش روی است. مصونیت بخشی می تواند ما را در برابر تهدیدات مقاوم سازد، بنابراین ضرورت دارد در برابر تمامی فناوری های نوین از جمله فضای مجازی و ابعاد تهدید و آسیب ساز آن خود را واکسینه کنیم و این مهم نیازمند افزایش شناخت، سواد رسانه ای، برنامه ریزی راهبردی و درک درست فرصت ها و تهدیدات این عرصه است که به تعدادی از فرصت ها وتهدیدات به اختصار می‌پردازیم.

مباحث مطروحه را با پیشینه پژوهش به پیش می‌بریم:

پیشینه پژوهش

هر پژوهشی که توسط محقق آغاز می‌شود قطعا پیشینه مطالعاتی دارد. بدین معنا که حتما تحقیقاتی که حداقل به طور جزئی یا غیر مستقیم به آن موضوع مرتبط باشد، وجود دارد. هر کار تحقیقی در پیوستاری جا می‌گیرد، یعنی از کارهای تحقیقی قبلی اثر پذیرفته و در کارهای بعدی اثر می‌گذارد. بنابراین طبیعی است که محقق با تحقیقات قبلی که درباره موضوع مشابه صورت گرفته است آشنایی حاصل کند و نسبت به وجود تشابه یا مفارقت کار خود با این تحقیقات آگاهی پیدا کند. از این رو باید اشاره داشت که با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در زمینه موضوع پژوهش، تحقیقات اندکی وجود دارد که به طور جامع به این موضوع پرداخته باشند. با این حال می‌توان مواردی را یافت که با بخشی از موضوع مرتبط باشند که در ادامه بیان می‌شوند.

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

*زبردست و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان « نگرش کتابداران نسبت به جایگاه حرفه‌ای خود در عرصه تحولات فناورانه» به شناسایی نگرش ۸۰ نفر از کتابدارن شاغل در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی درباره آینده حرفه‌ای آنان می‌پردازد. این پژوهش پیمایشی- توصیفی و از نوع کاربردی می‌باشد. نتیجه پژوهش نشان داده است که کتابداران به خوبی از شرایط حاکم بر این حرفه و نقش فناوری‌های نوین اطلاع داشته و برای انطباق با آن تلاش می‌کنند.

*رجوعی و همکاران(۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان «تحلیل عوامل موثر بر موفقیت بازاریابی اینترنتی در فروش کتب الکترونیک» به بررسی تاثیر شاخص‌های بازاریابی اینترنتی بر میزان فروش کتاب‌های الکترونیک و رتبه‌بندی آن از دیدگاه ناشران الکترونیک ایران پرداخته است.

* فهیمی‌فر و حیدری (۱۳۹۲) به بررسی ابعاد اقتصادی نشر کتاب الکترونیکی از دیدگاه ناشران ایرانی پرداخته و تصویب قانون در زمینه حق مؤلف و نظارت بر اجرای آن با برخورد قاطع با متخلفان، پشتیبانی از محصولات تولید شده، در اختیار قراردادن تسهیلات برای ناشران از سوی مسئولان نشر کشور به منظور جلوگیری از به خطر افتادن سرمایه اقتصادی ناشران ایرانی در عرصه نشر الکترونیکی را در توسعه و پیشرفت این حوزه پیشنهاد می‌کنند. چرا که پیشرفت و توسعه در هر حوزه و ارتباط آن با فناوری های اطلاعات در جهان کاملاً مشهود است و در این حوزه نیز راهی جز همگام شدن با این پیشرفت‌ها و توسعه و گسترش آن نخواهیم داشت. امروزه در جهان صنعتی، نهادهای متعددی با درک اهمیت این صنعت، کم و بیش به حمایت از آن اقدام نموده و قصد توسعه هر چه بیشتر آن را دارند. برای مثال نمایشگاه کتاب فِرَانکفورت[1]، سالیانه۷ جایزه برای کتاب‌های الکترونیکی برگزیده اختصاص داده است، که شامل جایزه‌ای ویژه به مبلغ ۱۰۰هزار دلار می‌باشد. در مثالی دیگر می‌توان به سایت‌های فراوانی اشاره کرد که از نویسندگانی که قصد دارند کتاب‌هایشان در قالب الکترونیکی عرضه شود، حمایت می‌کنند، اما در کشور ما به این جریان عظیم فناوری کمتر توجه گردیده است. کتاب الکترونیک نه تنها شیوه‌ای نوین، کارآمد و قابل انعطاف برای مطالعه کاربران به شمار می‌رود، بلکه ابزاری است در دست ناشران برای ارائه خلاقیت‌های خود.

1. Frankfort

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

با این حال، شمار ناشرانی که وارد عرصه نشر کتاب الکترونیک یا به عبارت دیگر همان نشر الکترونیک شده‌اند، چندان چشمگیر نیست. آشکار است که عدم استقبال کاربران، از علل عمده این امر به شمار می‌آید.

*عاملی (۱۳۸۷)، روزنامه‌نگاری برخط را مطرح کرده و از خصوصیات کاملاً متفاوت آن سخن می‌راند و می‌گوید، این روزنامه‌نگاری هرگز صفحه بسته و نهایی شدن روزنامه ندارد، بلکه یک محیط ادامه‌دار و پیوسته‌ای است که روزنامه بارها به حجم مطالب آن اضافه می‌شود.

امکان ویرایش پیوسته در این نوع روزنامه‌نگاری فراهم است و متن، بعد از قرار گرفتن محیط مجازی بلافاصله می‌تواند ویرایش‌های جدید شود و از سوی دیگر ظرفیت استفاده از ذخایر اطلاعاتی قبلی و لینک[1] شدن به مطالب موجود در فضای مجازی را دارد. این محیط امکان گسترده‌ای از روزنامه‌نگاری غیرمتمرکز را هم در مرحله تولید و هم در مرحله توزیع و مصرف فراهم می‌کند.

لَنکَسترِ[2] نیز مرحله سوم فرایند تحول نشر الکترونیکی را، خلق متون کاملاً نوظهور با بهره‌گیری از تمامی قابلیت‌های فضای مجازی از جمله بکارگیری فرامتن[3]، فرارسانه[4]، حرکت و صدا می‌داند. تردیدی نیست که با پیشرفت تکنولوژی‌های رسانه‌ای و پیدایش ابزارهای نوین ارتباطی، نشریات الکترونیک با دستیابی به قابلیت‌های منحصر به فرد، اشکال جدیدتر و تعاملی‌تری در ارتباط با کاربران به خود خواهند گرفت. تاکنون دسته‌بندی‌های متفاوتی از نشریات الکترونیک ارائه شده است. برخی، متونی که به شیوه الکترونیک تولید و توزیع می‌شوند را به دو گروه اطلاعات محور و ارتباطات محور تقسیم کرده‌اند. مبنای این تقسیم‌بندی بر کارکرد اصلی هر یک از این نشریات استوار است. به عنوان مثال، سی‌دی‌رام‌ها[5] و پایگاه‌های اینترنتی اغلب در دسته نشریات اطلاعات محور و پست الکترونیک و گروه‌های خبری[6] در دسته نشریات ارتباطات محور قرار می‌گیرد، زیرا هدف اصلی این نشریات (دسته

1. Link
2. Lancaster
3. Hypertext
4. Hypermedia
5. Cd rams
6. Newsgroups

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

دوم) برقراری تعامل همزمان[1] یا غیرهمزمان[2] میان افراد است. به اعتقاد برخی دیگر نشریات الکترونیک را می‌توان بر اساس ظرفیت‌ها و کارکردهایشان به دو دسته تقسیم کرد: گروه نخست مشتمل بر نسخ الکترونیکی رسانه‌های سنتی از پیش موجود است و گروه دوم، مطالب ارائه شده توسط رسانه‌های کاملاً نوین و نوظهور را در برمی‌گیرد. کتاب الکترونیکی، مقوله‌ای ناآشنا و جدید نیست و به عنوان یک پدیده عصر دیجیتال کم و بیش نزد اهل هنر شناخته شده است. کتاب الکترونیکی در واقع یک ویرایش الکترونیکی از یک کتاب فیزیکی است که علاوه بر متن، صوت و تصاویر، قابلیت‌های ویژه‌ای مانند، جستجو در متن و یافتن موضوع مورد نظر را نیز شامل می‌شود(مقصود اوغلی، ۱۳۸۶: ۶۵).

کتاب الکترونیکی در مقایسه با کتاب‌های سنتی، از مزایای قابل توجهی سود می‌برد که عبارتند از: ذخیره انبوهی از اطلاعات در حجم بسیار کم، امکان ذخیره‌سازی و یادداشت‌برداری از بخش‌های موردنیاز برای مطالعه، امکان استفاده همزمان از امکانات جانبی، تسهیل فعالیت‌های پژوهشی، امکان بهره‌گیری از سایر رسانه‌ها مانند صدا و تصویر همراه با متن، امکان تغییر قالب و شکل متون مانند: تعیین اندازه قلم، طول سطر و حجم صفحه نمایش بنا بر سلیقه کاربر و حمل و نقل آسان.

*حیاتی و ستوده (۱۳۸۱) در پژوهش خود به بررسی عوامل مؤثر در استفاده از منابع الکترونیکی اطلاعات پرداخته و به این نتیجه رسیدند که بر سر راه استفاده از منابع الکترونیکی، دو دسته عامل فردی و عوامل ناشی از نظام اطلاعاتی، وجود دارد. مشکلات فردی شامل آموزش بیشتر افراد است. از طرفی بزرگترین چالش حقوقی توسعه نشر الکترونیکی، حق مالکیت معنوی است؛ که همچنان اصلی‌ترین موضوع حقوقی در نشر الکترونیک است.

چارچوب نظری

به نظر می‌رسد تحقیق درباره تأثیر فضای مجازی بر هویت و بحران هویتی ناشی از آن را، فقط یک نظریه نمی‌تواند این موضوع را تبیین کند. از این‌رو، نویسنده مقاله می‌کوشد از دیدگاه‌های اندیشمندان گوناگونی استفاده کند که بحث‌های نظری آنها به نوعی مرتبط و مکمل همدیگر هستند. از آنجا که هویت با اثرپذیری از فضای مجازی دچار تغییراتی می‌شود، نویسنده مقاله

1. Synchronous
2. Asynchronous

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

به رویکردهایی پرداخته است که می‌توانند هویت‌ها را در موقعیت‌های گوناگون تغییر دهند.

رویکردهای جدید شامل رویکرد گفتمانی، پساساختارگرا و پسامدرنیسم است. «رهیافت گفتمانی» نقش هر گونه عامل طبیعی و نیز عنصر کارگزار اجتماعی از قبل موجود در شکل‌گیری و تعریف هویت‌ها را انکار می‌کند. «هویت‌ها در بستر گفتمان‌ها شکل می‌گیرد و ماهیتی قراردادی دارند. البته گفتمان‌ها خود بر ماهیت و شکل پایداری استوار نیست، لذا مرزهای هویتی همواره لرزان و منزلت‌ها و مواضع هویتی مستمراً در ریزشند. پسامدرنیسم بر آن است که هویت ضرورتاً یا مستمراً ثابت نیست، بلکه متغیر و متحرک است و از طریق نظام‌های فرهنگی که ما را احاطه کرده‌اند، شکل و تغییر شکل می‌پذیرند. انسان موضوع هویت‌های گوناگون در زمان‌های مختلف است، هویت‌هایی که پیرامون یک «من» منسجم نمی‌شود. از پساساختگرایان، هویت امری حادث، موقتی و اکتسابی (نه معین) می‌باشد. هویت‌ها مطلق نبوده بلکه ارتباطی و نسبی هستند. هر انسانی در ارتباط با چیزی دیگر معنادار می‌شود و هویت همیشه در قالب تفاوت و نه چیزی ذاتی فردی خاص تعریف می‌گردد.» (تاجیک۱۳۸۴: ۵۵-۶۱) میشل فوکو۳ معتقد است: «در عصر جدید که هیچ‌گونه پشتوانه تاریخی و گذشته‌ای ندارد. ناامنی اولین و مهم‌ترین احساسی است که که به انسان معاصر دست می‌دهد و وی را دچار بیگانگی از خود می‌کند. حاصل این فراگرد درونی و از خود بیگانگی، نوعی بی‌هویتی و بحران هویت است.» (خسروی، ۱۳۸۹: ۱۴) مانوئل کاستلز نظریه‌پردازی است که به رابطه بین فرهنگ، هویت و فضای مجازی پرداخته است. وی فضای مجازی را به عنوان فضای مجاز واقعی می‌داند و می‌گوید:

«این سیستمی است که در آن خود واقعیت(یعنی وجود مادی-نمادین مردم) کاملاً در متنی از تصاویر مجازی و در جهانی واقع‌نما غرق شده است که در آن، چیزهایی که روی صفحه ظاهر می‌شوند فقط تصاویری نیستند که تجربه از طریق آنها منتقل می‌شود، بلکه خود به تجربه تبدیل می‌شود. هر نوع پیامی در فضای مجازی محصور می‌شود؛ چون این فضا آنقدر فراگیر متنوع و انعطاف پذیر شده است که کل تجربه گذشته حال و آینده آدمی را در خود جای می‌دهد و اشاره می‌کند رسانه‌های الکترونیکی جدید، فرهنگ‌های سنتی را به کناری نمی‌نهند بلکه آنها را در خود جذب می‌کنند.»(کاستلز۱۳۸۰،: ۴۲۸-۴۳۲) به تعبیر کاستلزدر فضای مجازی زمان و فضای تازه‌ای پدید می‌آید که باید از آن زمان و فضای مجاز یاد کرد:

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

«در این فضا مرز بین واقعیت و حقیقت، بود و نبود، آنچه هست و آنچه گفته می‌شود، به میزان زیادی کمرنگ شده است و شاهد آن هستیم که مجازها بر واقعیت‌ها مسلط گردیده‌اند و حتی واقعیتی بیش از آنها می‌یابند. به همین دلیل است که کاستلز شاخص اصلی جامعه شبکه‌ای قرن بیست و یکم را آن می‌داند که: فرهنگ زمان مجازی، پدیده بنیادینی است که وجه بارز جامعه شبکه‌ای محسوب می‌شود.» (افتخاری،۱۳۸۷: ۸) با توجه به مطالب گفته شده هویت، فضای مجازی و فرصت‌ها و چالش‌های فضای مجازی د رایران را بررسی می کند.

فرصت‌ها و تهدیدات شبکه‌های اجتماعی مجازی

امروزه به مدد فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی انسان وارد جامعه جدیدی شده است که اساس آن را اطلاعات و ارتباطات تشکیل می‌دهد. این جامعه را جامعه اطلاعاتی نامیده‌اند. زیربنای این جامعه را فناوری اطلاعات و اینترنت می‌سازند. با ظهور اینترنت در اواخر دهه ۱۹۶۰میلادی و گسترش بی‌رویه آن در چهار دهه بعد از آن، جامعه و انسان دچار تحولات فراوانی در حوزه‌های مختلف شده‌اند.

از این‌رو جامعه اطلاعاتی را جامعه‌ای می‌دانند که در آن دسترسی به اطلاعات، افزایش یافته و اطلاعات اهمیت زیادی در زندگی روزمره پیدا کرده و سبب تغییراتی در ساختارهای زندگی شده است(عاملی ، ۱۳۸۷ : ۲۱). از دو دهه پیش تاکنون شبکه تارگستر جهانی با ارائه طیف بسیار وسیعی از امکانات، جامعه جهانی را دگرگون ساخته است. اینترنت فرصت دسترسی آسان به حجم زیادی از اطلاعات را به ما می‌دهد و ضمن ایجاد امکان برقراری ارتباط سریع همزمان و غیرهمزمان، فرصت‌های شغلی، آموزشی و سرگرمی را برای کاربران رو به افزایش ارائه کرده است.

درطی دو دهه اخیر، توسعه فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، افزایش ضریب نفوذ اینترنت، بهره‌گیری از امکانات وب، ایجاد ارتباطات تعاملی و شبکه‌ای منجر به شکل‌گیری نوع جدیدی از روابط اجتماعی تحت یک ساختار اجتماعی جدید شده است. این جامعه جدید جامعه شبکه‌ای نام گرفته است. «در این راستا، گستره وسیع اینترنت با امکانات شبکه‌سازی بسیط خود بستر تعامل و تقویت روابط اجتماعی را گسترانده است. طوری که در گذشته هرگز تصویر نمی‌شد و ترکیب شبکه‌سازی اجتماعی با تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

منجر به حالات جدید برقراری ارتباط شده است. این جامعه به مدد شبکه‌های اجتماعی دارای تحولات جدیدی در جامعه است» (کاستلز ، ۱۳۸۰ : ۳۴). این شبکه‌های اجتماعی درعین حال که فضاهایی هستند که در آنها افراد، دوستان جدیدی پیدا می‌کنند یا دوستان قدیمی خود را در جریان تغییرات زندگی‌شان قرار می‌دهند، مکان‌هایی برای تبادل نظر هستند که در آنها کاربران عقاید و نظرات خود را با هم به اشتراک می‌گذارند. این قابلیت که یک کاربر بتواند با امثال خود در کشورهای دیگر جهان ارتباط برقرار کند، باعث می‌شود تا این شبکه‌ها به مکانی تبدیل شوند که در آنها ایده‌های جدید معرفی و بررسی می‌شوند. شبکه‌های اجتماعی و نرم‌افزارهای پیام‌رسان موبایلی، بخصوص آنهایی که کاربردهای معمولی و غیر تجاری دارند، مکان‌هایی در دنیای مجازی هستند که مردم خود را به طور خلاصه معرفی می‌کنند و امکان برقراری ارتباط بین خود و همفکرانشان را در زمینه‌های مختلف مورد علاقه، فراهم می‌کنند. همه این فرآیندها، ذیل یک چارچوب و ساختار خاص اتفاق می‌افتد. شبکه‌های اجتماعی، اجتماعات مجازی موجود در فضای سایبر هستند که فرهنگ خاص خود را دارند و فرهنگ منبعث از خود را به دنیای واقعی کاربر نیز تحمیل می‌کنند. استفاده از این فناوری‌ها باعث تحولات در دنیای واقعی می‌شود (Carreiro, E.2010: 219).

این تحولات در حوزه‌های مختلف زندگی کاربر اتفاق می‌افتد. «ظهور شبکه‌های اجتماعی و فناوری‌های نوظهور با خود تغییرات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به همراه دارند؛ به نوعی که حتی سبک زندگی جدیدی در محیط واقعی به وجود می‌آورند»(سلامی، ۱۳۹۲ : ۲).

این تحولات به نحوی است که حتی بر تعاملات اجتماعی، کنشگری دردنیای واقعی، سرمایه اجتماعی، حضور در فضای اجتماعی – سیاسی و هویت، تاثیر گذاشته است. با توجه به حضور همه‌جایی و همه‌زمانی این رسانه‌های جدید و پیامدهایی که استفاده از این فناوری‌ها بر حوزه‌های مختلف جامعه ما دارند، این رسانه‌های نوظهور فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای جوامع به ویژه جامعه ایرانی و اسلامی ایجاد می‌کنند.

الف- فرصت ها

۱-گسترش جهان پیرامونی انسان‌ها؛ امروزه هر فردی می‌تواند علاوه بر انسان‌های پیرامونی خود که در یک محیط روستایی، شهری و یا حتی یک کشور زندگی می‌کنند،

فصلنامه علمی -پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

می‌تواند با افراد بیشماری از هر جای جهان به راحتی ارتباط برقرار کند و لذا فضای مجازی توانسته است محدودیت‌های ارتباطی در جغرافیا را کمرنگ سازد و انسان ها می توانند به صورت آنلاین با تمام کسانیکه از ابزارهای فضای مجازی استفاده می کنند، مرتبط شوند. به عبارت ساده‌تر نقش جغرافیای سیاسی در حال کمرنگ شدن است.

۲-سرعت در انتقال و دسترسی به اطلاعات و دانش؛ دسترسی به اخبار و اطلاعات و آخرین یافته های حوزه علم بسیار سریع شده است و انسان ها در هر لحظه می توانند به حجم وسیعی از اخبار، اطلاعات و یافته های علمی در مورد نیازهای خود در ابعاد مختلف بدون کوچکترین جابجایی دسترسی پیدا کنند. حتی این امکان برای کاربران در هنگام سفر و یا کوهنوردی و در هر حال دیگری امکان‌پذیر شده است و محدودیت در تعداد کاربران وجود ندارد. به عنوان مثال، حوادثی نظیر شروع جنگ جهانی اول را در ۲۴ ساعت اولیه چند میلیون نفر می توانستند بشنوند، در مقابل ظرف یک شبانه روز ۴ میلیارد انسان از فروریختن دیوار برلین مطلع شدند و از انفجار برج های مرکز تجارت جهانی هفت میلیارد انسان در همین بازه زمانی خبردار شدند.

۳-تنوع و جذابیت؛ در فضای مجازی هر کسی متناسب با علایق خود می تواند به مطالب و تصاویر مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند و همچنین در صورت نیاز به مطلب یا شعر خاصی که در ذهن دارد، با وارد کردن چند واژه کلیدی به سرعت مطلب مورد نظر را پیدا کند. بنابراین فضای مجازی بسیار آسانتر است و رهبران صفحات یک کتاب که قبلا خوانده‌ایم و دنبال مصرف خاصی در آن هستیم، ما را به مطالب مورد نظر می رساند.

۴-ارتباطات دوسویه و چند سویه؛ در واقع فضای مجازی همه توانمندی های ابزارهای رسانه‌ای همانند رادیو، تلویزیون، سینما و... را یک جا با خود دارد و علاوه بر آن کاربران فضای مجازی فقط شنونده، بیننده و خواننده نیستند، بلکه نظرات و علائق خود را هم با آزادی تمام به مخاطبان خود منتقل می‌کنند. در محیط مجازی فرد به تنهایی صاحب یک رسانه مستقل است که می تواند به صورت همزمان نظرات مخاطبان خود را نیز دریافت کند. (خسروی، ۱۳۸۹ : ۱).

۵-برچیده شدن انحصار رسانه ای و گسترش عدالت در این حوزه؛ در فضای رسانه ای در جهان، دیگر صاحبان رسانه های بزرگ و قدرت های رسانه ای متکلم وحده نیستند و

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

انحصار رسانه ای مفهوم خود را از دست داده است و مخاطب می توانند انتخاب کنند، نظرات خود را تبیین و در صورتی که حقی از وی نادیده گرفته شود، امکان اعلام نظر داشته باشد.

۶-کاهش هزینه‌های اقتصادی زندگی؛ این قسمت از امکانات فضای مجازی برای همه انسان ها به صورت ملموس معنا پیدا می کند. هزینه مکالمات اینترنتی از نظر قیمت قابل مقایسه با مکالمات مخابراتی نیست و از طرف دیگر بسیاری از مسافرت‌های پر هزینه با وجود ابزارهای فضای مجازی از بین رفته است. هزینه های پستی انسانها کاهش یافته است و ثبت سفارش خرید یک کالا و یا گرفتن بلیط قطار، هواپیما و... نیازی به سفرهای درون شهری و هزینه ندارد و در سطحی دریافت خدمات پزشکی نیز از راه دور مهیا شده است. بنابراین چنانچه زیرساخت‌های دولت الکترونیک در کشور به خوبی فراهم شود و فرهنگ کار از راه دور به یک عادت تبدیل شود، بسیاری از مراجعات غیر ضروری به ادارات و سازمان ها کاهش یافته و هزینه سفرهای درون شهری و برون شهری کاهش خواهد یافت و در مقابل فرصت برای کارهای دیگر بیشتر فراهم خواهد شد و این روند در امور بانکی در کشور به وضوح در حال نجام و رواج است.

۷-کمک به حفظ محیط زیست؛ در این خصوص صرفنظر از امکانات اطلاع رسانی فضای مجازی که به دوست داران طبیعت امکان آگاهی دهی به مخاطبان را در زمان کوتاه و حجم بزرگ می دهد، بسیاری از مراسلات کاغذی نیز حذف شده است که این به معنای قطع کمتر درختان است. در همین کشور خودمان خدمات الکترونیکی بانکی و یا اجرای برنامه ارسال الکترونیکی اخطاریه ها و احضاریه های دادگستری ها و دادسراها توانسته است از مصرف حجم انبوهی از کاغذ جلوگیری نماید و این علاوه بر سرعت و دقتی است که در پی داشته است.

۸ گسترش و سرعت تعاملات و تبادل نظر؛ حتماً همه خوانندگان گرامی در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی و علمی حضور دارند. امروز بسیاری از اساتید به جای برنامه‌ریزی برای یک نشست علمی با صرف وقت، هزینه و تحمل ترافیک از محل سکونت و یا کار خود درباره موضوعات مختلف علمی با همکاران و صاحبنظران به گفتگو می نشینند و از نظرات همدیگر در کمترین زمان ممکن مطلع می‌شوند و این امر به توسعه دانش و گردش اطلاعات علمی کمک می کند.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

۹-کمک به کاهش ترافیک در شهرهای بزرگ؛ یکی از مشکلات لاینحل زندگی مدرن در شهرهای بزرگ، ترافیک رو به افزایش است. امکانات فضای مجازی بسیاری از سفرهای درون شهری را کاهش می‌دهد که این اتفاق در کنار کاهش ترافیک منجر به کاهش مصرف سوخت و آلودگی هوا نیز می شود. در نهایت اینکه اگر وارد جزئیات شویم، فرصت‌های زیادی از جمله ایجاد کسب و کارهای جدید، امکان گسترش معارف اسلامی، انجام فعالیت‌های فرهنگی را می‌توان برشمرد که به جهت رعایت ایجاز و اختصار به همین میزان بسنده می‌کنیم. (خسروی، ۱۳۸۹ : ۲).

ب- تهدیدات؛

به صورت طبیعی فضای مجازی به جهت اینکه امکان کامل کنترل و هدایت آن متناسب با سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جوامع وجود ندارد، مخاطرات و تهدیداتی را متوجه جوامع و کشورها می‌کند که به تعدادی از آنها اشاره کنیم.

ایجاد تغییر در حوزه فرهنگی و سبک زندگی؛ کارشناسان معتقدند که ابزارهای ارتباطی اگرچه انسان ها را وارد فضای اجتماعی بزرگتری در محیط مجازی می کند و ارتباطات آنها را توسعه می‌دهد، اما در عمل و در زندگی واقعی، مواجه با یک نوع «تفرّد» و کاهش مسئولیت اجتماعی در بین مردم به خصوص جوانان هستیم.

این اتفاق از سوی دیگر باعث ایجاد گسست در تداوم تربیت سنتی و خانوادگی جامعه می شود که در آینده می‌تواند چالش‌های هویتی به وجود بیاورد و یا ابزاری برای تخریب و نفوذ فرهنگی در دست نظام سلطه قرار گیرند و فرهنگ های بومی را در معرض نابودی قرار دهد.

تخریب چهره و شخصیت های معروف و تاثیرگذار؛ امروزه به جهت عدم کنترل و عدم مسئولیت پذیری کاربران فضای مجازی، مشاهده می شود که با تولید و پخش شایعات مختلف، به راحتی کمپین‌هایی علیه شخصیت های مورد اعتماد جامعه در حوزه های مختلف راه اندازی و باعث تخریب چهره آنها می‌شود و همین طور این اتفاق در حوزه های اقتصادی باعث تحریم مصرف یک کالای خاص می شود که اهداف پشت پرده آن غالباً بر مبلغان کمپین‌ها پوشیده است و افراد عادی بدون تحقیق و اطلاع از صحت آنها را بازنشر می کنند.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

مسایل و مخاطرات امنیتی؛ در این زمینه امکان جاسوسی های الکترونیکی یکی از مسائل مهم است و حفظ اطلاعات محرمانه به کاری سخت برای حاکمیت تبدیل شده است و این تهدیدات در حوزه‌های اقتصادی باعث حفظ و تشدید فاصله اقتصادی بین کشورهای فقیر و ثروتمند شده و مسیر انصار تجاری کشورهای بهره مند از ابزارهای پیشرفته الکترونیکی را افزایش میدهد و در حوزه سیاسی نیز با ارائه حجم انبوه اطلاعات و محتوای راست و دروغ در کنار هم، بسیاری از دولت های ملی را دچار چالش می کنند و مشروعیت سیاسی آنها را تضعیف می کنند. (سلامی، ۱۳۹۲ : ۲۹– ۲۲).

به خطر افتادن حریم خصوصی و حقوق افراد جامعه؛ متاسفانه در سال‌های اخیر که مواجه با رواج بی رویه و بدون تعهد بسیاری از کاربران در عرصه فضای مجازی هستیم، بسیاری از مواقع دیده می‌شود که حریم خصوصی افراد مورد هجمه و دستبرد قرار می‌گیرد و آبرو و حیثیت افراد به راحتی مورد خدشه قرار می گیرد. این اتفاق علاوه بر تبعات بسیار شدید در زندگی فردی افراد جامعه، یک نوع ناامنی و ترس را در روابط اجتماعی افراد عادی به وجود آورده و بی اعتمادی جمعی را گسترش می دهد. (حیاتی و ستوده ،۱۳۸۱: ۵۱).

جابجایی واقعیت ها، توان فضای مجازی برای جابجایی واقعیت با شایعه آن را به ابزاری کارآمد برای شایعه سازان و بزهکاران اجتماعی تبدیل کرده است. امروزه به جهت عدم دسترسی به منابع خبری در فضای مجازی امکان تشخیص وقایع و شایعات به کاری سخت تبدیل شده است. این امر در دراز مدت اعتماد انسان‌ها را به هم دیگر دچار تزلزل خواهد کرد و باعث ایجاد یک سری مشکلات روانی و اجتماعی در جامعه خواهد شد که نتیجه آن کاهش سرمایه های اجتماعی جامعه است.

آسیب های اجتماعی؛ در این خصوص می تواند به ظهور جرائم رایانه ای، کلاهبرداری های کلان از طریق شبکه‌های مجازی، فروش مواد مخدر و... اشاره کرد. رواج جرایم مرتبط با ابزارهای الکترونیکی به اندازه گسترده شده است که نیروی انتظامی برای مقابله با آن اقدام به تشکیل واحد ویژه‌ای تحت عنوان «پلیس فتا» کرده است و دادستانی تهران دادسرای ویژه‌ای برای رسیدگی به جرایم رایانه ای تشکیل داده است. این نشان می‌دهد که در کنار فرصت‌های محیط مجازی، آسیب ها و جرایم مرتبط با آن نیز در حال رشد است که برنامه‌ریزی برای کنترل و هدایت آن را به ضرورتی انکار ناپذیر تبدیل ساخته است. (فهیمی‌فر، ۱۳۸۸: ۳۴).

فصلنامه علمی -پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

بنابر آنچه گفته شد، می توان چنین نتیجه گرفت که برای فضای مجازی فرصت‌ها و تهدیدات زیادی را می‌توان برشمرد. حتی در حوزه اشتغال، ضمن آنکه مشاغل مختلفی را ایجاد کرده است، از سوی دیگر باعث ورشکستگی و تعطیلی شغل های سنتی زیادی شده است، لذا چنانچه بتوانیم کنترل و مدیریت درستی در فضای مجازی داشته باشیم، در این صورت، فرصت های زیادی برای ما به ارمغان خواهد داشت و راه رشد و توسعه را در تمام زمینه‌ها تسریع خواهد کرد و برعکس، در صورت عدم مهار و رها شدگی این فضا، از ناحیه مسئولین، دچار آسیب های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی خواهیم شد. فضای مجازی یک ابزار است که حُبّ و قُبح ذاتی بر آن متصور نیست و نحوه به کارگیری آن مسیر فرصت سازی و فرصت سوزی و تهدید را تعریف می‌کند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

اثرات سیاسی فضای مجازی

۱-تحولات سیاسی: تحولات سیاسی ناشی از گسترش وسایل ارتباط جمعی جدید بخصوص اینترنت با گسترش حیطه عمل رسانه‌های‌جمعی، امکان دخالت در جهت‌دهی رویدادهای سیاسی توسط صاحبان رسانه‌ها را بیشتر کرده است. به عنوان مثال، رویدادهای چین و تظاهرات سیاسی دانشجویان، جریانات فتنه‌انگیز انتخابات دهمین دوره ریاست جمهوری ایران و نحوه پوشش خبری تظاهرات سراسری در فرانسه و انگلیس و نیز انقلاب‌های اخیر خاورمیانه که منبعث از تحرکات فضای مجازی شهروندی بوده و بسیاری دیگر که در هریک از رویدادها، شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای همچون شبکه سی. ان. ان، بی. بی. سی، العربیه، فاکس‌نیوز و بسیاری دیگر، افکار عمومی جهان را در شناخت این رویدادها به نفع طیفی خاص ساماندهی می‌کردند.

۲-تاریخ انقضاء: کاهش اقتدار چهره‌های سیاسی‌دولت‌ها، زایل شدن اسطوره مردان قدرتمند به دلیل اطلاع مردم از زوایای مختلف زندگی معمولی آنها، اندیشه‌های سیاسی، شکست‌ها و خلاصه عادی شدن رفتارهای آنان توسط دوربین‌های خبری و وسایل ارتباط جمعی.

اگر روزی مردان سیاسی در پشت اتاق‌های دربسته تصمیمات سیاسی را اخذ و یا دور از چشم مردم عادی زدو بند داشتند، اکنون به دلیل افزایش آگاهی عمومی، دست آنها به‌واسطه

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی برملا شده است و دیگر آن حالت اسطوره‌ای را ندارند. دیگر هاله‌ای از اوهام پیرامون شخصیت آنها نیست. حتی در کشورهای جهان سوم نیز حجاب پیشین، که واسطه‌ای میان مردم عادی و صاحبان قدرت بود، از میان رفته است.

فضای مجازی و ارتباطات سیاسی

کشورها در پرتو قدرت ملی خود، اهداف، منافع و ارزش‌های حیاتی خود را حفظ و توسعه می‌دهند. قدرت ملی مؤلفه‌های مختلفی از جمله؛ نظامی، فناوری، اقتصادی، انسانی و فرهنگی را دارد. در یک تقسیم‌بندی می‌توان قدرت ملی را به قدرت نرم و سخت تقسیم نمود. قدرت در چهره جدید لزوما آشکار و محسوس نیست و فقط قدرت نظامی و اقتصادی را در بر نمی‌گیرد؛ بلکه با جذابیت فرهنگ و فرآورده‌های آن، کارآمدی و مقبولیت ایده و مدل سیاسی، میزان برخورداری از روحیه ملی و ظرفیت‌های رسانه‌ای و تبلیغی یک کشور ارتباط دارد(رابرتسون،۱۳۷۴ :۶۱).

افزایش ارتباطات الکترونیکی و اطلاعات، به‌ویژه از طریق رسانه‌های مدرن، هرچند پیشرفت‌های فراوانی را برای بشر موجب گردیده، لکن مجاری مناسبی در اختیار حکومت‌ها، شرکت‌های فراملیتی و رسانه‌ها قرار داده است؛ تا حوزه قدرت و امکانات خویش را توسعه دهند. بسیاری، استدلال می‌کنند که افزایش ارتباطات الکترونیکی به جابجایی و جانشینی در ساختارهای سنتی نظیر خانواده، مذهب و جامعه منجر می‌شود و بازیگرانی با ارزش‌ها و الگوهای رفتاری متفاوت، جای ساختارهای مزبور را می‌گیرند که با جهان مدرن همخوانی و تناسب بیشتری دارند. یکی از مهمترین این بازیگران، رسانه‌های جمعی است که به تحکیم و تثبیت فرآیند جهانی‌شدن کمک می‌نماید(سفیری، ۱۳۹۰ : ۱۸).

رسانه‌ها که در ابتدا به عنوان ابزاری ساده برای انتقال معانی مطرح بودند؛ بدان‌جا رسیدند که در عصر حاضر با تأسیس شاهراه‌های اطلاعاتی، کل حیات انسان را متحول ساختند و معانی تازه‌ای را از زندگی پدید آورده‌اند. این تحول ارتباطات و توسعه فناوری اطلاعات، منشاء تحولات عظیم در عرصه قدرت سیاسی و اقتصادی در جهان گردید. با تأمل در نکات بیان شده می‌توان اذعان داشت که رسانه‌ها و فناوری‌های نوین ارتباطی با نگرش ژئوپلیتیکی از جمله مهمترین مؤلفه‌های قدرت، در صحنه روابط بین‌الملل هستند. این عامل به عنوان

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

یکی از مهمترین عناصر قدرت نرم، نقش مهمی در میزان همراه‌سازی دیگران در تحقق اهداف و منافع ملی کشورها دارد و لاجرم باید اهمیت این موضوع مورد توجه جدی قرار گیرد(ماسودا، ۱۳۸۴: ۴۲).

فضای مجازی و تحولات ملی و بین‌المللی

به اعتقاد بسیاری از پژوهشگران حوزه رسانه، اینترنت فضایی مناسب برای تحول روابط میان دولت‌ها، فرهنگ‌ها و نسل‌ها است و این تحول در چارچوب کنش‌های متقابل افراد در فضاهای مجازی، مباحث آنلاین در اتاق‌های گفتگو، گروه‌ها یا سرویس‌های خبری و وبلاگ‌ها شکل می‌گیرد و ارتباطات جمعی یک طرفه پایان می‌یابد.

از این رو ارتباطات مبتنی بر رسانه‌های الکترونیکی عامل عمده‌ای در شکل‌گیری ذهنیت و هویت ناپایدار و متکثر است که باعث ایجاد تردیدهای فراوان و ناپایداری در باورهای سطحی یا نیمه سطحی افراد می‌گردد و حتی در پاره‌ای موارد بر باورهای عمیق افراد نیز تأثیرگذار است.

از نظر بسیاری از پژوهشگران حوزه ارتباطات، بارزترین خصوصیت دوران فضای مجازی، تکثر، چندپارگی، تعدد و عدم تعیین سیاست‌های هویتی و تمرکززدایی است که همگی باعث تضعیف منابع جمعی هویت، نظیر طبقه و اجتماع می‌گردد و سطح وفاداری‌های سنتی به پیوندهای سیاسی و اجتماعی را کاهش می‌دهد (کاستلز، ۱۳۸۰: ۷۳).

فضای مجازی در ایران

ایران در سال۱۹۹۳میلادی (۱۳۷۲شمسی) به اینترنت و دنیای مجازی متصل شد. از آن زمان، تعداد کاربران اینترنت درایران روند فزاینده‌ای داشته است. براساس آخرین آمار اعلام شده از سوی وزارت ارتباطات براساس محاسبه مرکزمدیریت توسعه ملی اینترنت(متما)، ضریب نفوذاینترنت در کشور درسه ماه نخست ۱۳۹۳ عدد۱۲. ۸۲ درصد است که برمبنای سرویس‌های اینترنتی ارائه شده، محاسبه شده است. دراین محاسبه تعداد کاربران اینترنت درسه ماه نخست آن سال۶۱ میلیون و ۷۰۹ هزار و ۹۲۹ نفر و تعدادکل مشترکان اینترنت در کشور برمبنای جمعیت ۷۵میلیون و ۱۴۹ هزار نفر در ایران،۴۳میلیون و ۲۶ هزار و ۲۷۹ نفر اعلام شده است.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

درگزارش ضریب نفوذ اینترنت در ایران، بیشترین اتصالات کاربران ایرانی مربوط به اینترنت تلفن همراه است و پس از اینترنت، ADSL بیشترین کاربر را به خود اختصاص داده است. براین اساس، ضریب نفوذ اینترنت ADSL در کشور به ۰۷. ۲۲درصد و ضریب نفوذ اینترنت تلفن همراه باتوسعه تری جی در کشور به ۶۷. ۳۸درصد رسیده است که نشان می‌دهد حداقل ۲۹ میلیون ایرانی با تلفن همراهشان به اینترنت متصل می‌شوند. برآوردها از سایر شاخص‌های اتصالات درکشور نشان می‌دهد که همچنان ۶میلیون و ۹۳۴هزار و ۷۶۰ نفردرایران از طریق تلفن(دایل آپ) به اینترنت متصل می‌شوند(عاملی، ۱۳۸۷ :۴۳).

طبق اعلام نت ایندکس، سرعت دانلود پهنایی باند به صورت متوسط درجهان ۲۳مگابیت برثانیه است که این رقم برای ایران ۶. ۵ مگا بیت برثانیه است. همچنین براساس اعلام مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، هزینه اینترنت درایران دو برابر افغانستان و ۳۵۰۰برابر ژاپن است.

در رابطه با نوع رفتار ایرانیان در فضای مجازی، رئیس مرکز فناوری اطلاعات و رسانه‌های دیجیتال وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در مرداد ماه ۱۳۹۴آمارهایی ازمیزان و نوع حضور ایرانی‌ها در فضای مجازی ارائه داد. به گفته وی آمارهای غیررسمی از وجود ۴۰ میلیون گوشی هوشمند در کشور حکایت دارد. به لحاظ نوع استفاده، کاربران ایرانی به ترتیب از وبگاههای ارائه کننده خبر، تبلیغات بازی، کتاب‌های الکترونیکی و فیلم‌های آموزشی ودرسی بیشترین استفاده رادارند.

این حجم از حضور و ظرفیت، ضرورت توجه به فضای مجازی را به عنوان یکی از ابعاد مهم زندگی فردی و اجتماعی نشان می‌دهد(سلامی، ۱۳۹۲: ۴۴).

فضای مجازی و سیاست

امکانات و خدمات اینترنتی در بخش سیاسی جوامع به طور نسبی، توسعه‌یافته و آشکارتر از سایر بخش‌ها است؛ چرا که حضور بافت سیاسی جامعه و حضور ساخت حکومت و ارگان‌های سیاسی در همه شئون و اجزای جامعه، از ضروریات اولیه حکومت است. ارتباطات دور از نظر سیاسی، اشراف حکومت و دولت را به مردم، تشکل‌های سیاسی، گروه‌های فشار، احزاب و انجمن‌ها تحقق می‌بخشد و از طرفی، به فرهنگ سیاسی جامعه و ارتقای سطح کیفی آن کمک شایانی می‌کند.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

نقش فضای مجازی در مناسبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران

تأثیر و نقش فضای مجازی در رابطه با استحکام روابط ملل و اشاعه فرهنگ و آگاهی یک جامعه و ارتباط آن با سایر ملل را می‌توان بررسی کرد. همچنین فضای مجازی به عنوان یکی از مجریان حکومت، در پاسخگویی بخشی از نیازهای اجتماع، نقش اساسی دارد. نمونه‌هایی از این نیازها در ایران عبارتند از:

*بهره‌مند ساختن نیاز مناطقی که از فوائد ارتباطات همگانی محروم بوده‌اند.

*رساندن تکنیک‌های جدید آموزشی به مناطقی که فاقد وسایل کافی برای تعلیم و تربیت هستند.

*بالابردن سطح بهداشت عمومی

*بخش اخبار و اطلاعات در نواحی دوردست

*ایجاد اتحاد ملی و روابط نزدیکتر اجتماعی

در حیطه وسیع‌تر آن، ارتباط جامعه با جوامع دیگر است که خود یک ارتباط پویا و متشکل است و مخابرات به عنوان یک مجری، در مبادله عقاید و تفکر و فرهنگ نقش بسزایی دارد(استیونسن، ۱۳۸۴: ۹۸).

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

نتیجه‌گیری

میزان استفاده از فضای مجازی میان جوانان ایرانی به طور روز افزونی در حال گسترش است. جمعیت جوان ایرانی که بیشترین گروه سنی را به خود اختصاص داده‌اند، از فضای سایبر تاثیر می‌گیرند. دین و هویت دینی، نقش مهم و محوری در جامعه ایران دارد. در واقع، هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ثبات، وحدت و انسجام اجتماعی در جامعه ایران است. در گذشته هویت از راه نهاد خانواده و والدین شکل می‌گرفت و بیشتر ارتباطات به صورت فیزیکی و در یک سرزمین مشخص شکل می‌گرفت، اما امروزه با ظهور فضای مجازی، هویت دینی دچار تهدید و تحول شده است و الگوهای سنتی تعاملی به چالش کشیده شده‌اند. در میان این جوانان به ویژه نسل سوم، بیشتر در معرض این فناوری‌ها هستند فناوری‌هایی همچون شبکه‌های مجازی اجتماعی، چت روم، وی چت (چت از طریق گوشی همراه) و پیام کوتاه، محبوبیت بیشتری در بین جوانان دارد. گسترش فضای مجازی در جمهوری اسلامی ایران باید به گونه‌ای باشد که به رشد خلاقیت در نسل جوان کمک کند؛ نه اینکه موجبات خلاقیت زدایی و انزواطلبی را فراهم آورد. همچنین سیاستگذاری در مورد توسعه فضای مجازی نباید به توسعه مصرف یا بازتولید محتوای آن محدود شود؛ بلکه باید گسترش فرهنگ بومی مذهبی و مقاومت فرهنگی را به دنبال داشته باشد. بنابراین بیش از توسعه فضای مجازی باید به نظام تولید و سازماندهی الکترونیک اطلاعات علمی- فرهنگی براساس استانداردهای قابل تبادل در شبکه اهتمام داشت و بودجه‌های کلانی را به این امر اختصاص داد. تدوین و اجرای قوانین مورد نیاز و روزآمد در حوزه ارتباطات شبکه‌ای بسیار اساسی است که رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران درسخنان ارزشمند خود بارها براین مسأله تاکید داشته‌اند.

در سیاستگذاری آموزشی در ایران باید چگونگی کاربرد فناوری توسط متولیان آموزش و پرورش و بررسی تاثیرآن بر مخاطبان در نظر گرفته شود. نظام نظارت فرهنگی بر محتوای داده‌های مبادله شده و ثبت ملی، نقشی اساسی در پیشگیری از گسترش تهدیدات دارد. به نظر می‌رسد فضای مجازی که به طور بالقوه می‌تواند هم تهدید و هم فرصتی طلایی برای امنیت فرهنگی باشد، به عرصه‌ای فراخ برای رقابت گروه‌های فشار فرهنگی تبدیل شده است. فقدان دانش جامع‌نگر در مورد صورت مسأله و نبود مطالعات سیاستگذاری مقایسه‌ای در ایران، حاکمیت روش آزمون و خطا و اعمال سلائق فردی و سازمانی را به دنبال داشته

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

است. مسئولیت پذیری دولت جمهوری اسلامی ایران در سیاستگذاری علمی، کارشناسانه و همه سونگر بوده و بهره‌گیری از تمام توان علمی کشور، شرط اصلی تحقق بیشترین منافع و کمترین آسیب‌ها از گسترش صنعت فضای مجازی در ایران است. براین اساس می‌توان نتیجه گرفت که؛ فضای مجازی، عاملی مؤثر در فرهنگ پذیری، انتقال ارزش‌ها و هنجارها و پرکردن اوقات فراغت برای نوجوانان و جوانان ایرانی است. فضای مجازی، فرصت‌های تعاملات خانوادگی را از اعضای خانواده می‌گیرند و فضای خانواده را به سوی فردگرایی پیش می‌برند. از این رو فضای مجازی باید منطبق و همگام با مسائل اسلامی باشد.

فضای مجازی، در عین جذابیت، در صورتی که استفاده از آن بدون ملاحظات و برنامه باشد، آسیب‌های روانی، عصبی و اخلاقی را برای کاربران به دنبال خواهد داشت. در عین حال می‌توان از فضای مجازی به عنوان وسیله‌ای برای آموزش‌های رسمی از راه دور، بازماندگان از تحصیل و عامل مؤثری در جهت رفع تبعیض و استفاده از اطلاعات و همسان‌سازی فرهنگی و آموزشی استفاده کرد. فضای مجازی با توجه به گستره و نفوذ جهانی و استفاده از کیفیت برتر فناورانه و جذابیت‌های تصویری، عاملی مؤثرتر در انتقال ارزش‌ها، هنجارها و فرهنگ غربی است که باید بتوان با آن رقابت کرد.

رسانه‌های اسلامی، از جمله فضای مجازی، افراد را به صورت منفعل و پذیره در می‌آورند و غالبا قدرت انتخاب، تحلیل و تفکر را از بیننده‌ها، به‌ویژه کودکان و نوجوانان می‌گیرند. گسترش استفاده بی حد و حصر از رسانه‌های جدید موجب گسست فرهنگی و تقدس زدایی از ارزش‌های دینی و ملی و میراث فرهنگی به جامعه ایرانی می‌شود.

به هرمیزان که دچار کم‌کاری شویم و یا ورود و حضور پررنگ در فضای مجازی را جدی نگیریم و یا تعلل و غیبت در صحنه‌ها و زمینه‌ها و بسترهای قابل بهره‌گیری در این فضا داشته باشیم، مطمئنا لطمات و صدمات جبران ناپذیری در آینده در زمینه ارتباطات و تبادل اطلاعات با جهان خارج خواهیم داشت و این فرصت بسیار ارزشمند، با بی‌توجهی ما، تبدیل به تهدیدی برای جهان اسلام خواهد شد.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامي
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

راهکار

با توجه به نقش حساس فضای مجازی و رسانه‌ها، پیشنهادهایی برای محققان و مسئولان اجرایی ارائه می‌شود:

*ترغیب صاحبنظران و کارشناسان به همکاری با محققان اسلامی در اجرای تحقیقات علمی مرتبط با فضای مجازی

*کمک به گسترش هرچه بیشتر روابط نهادهای مدنی در جهت تقویت کنش‌های اجتماعی

*نقش عظیم آموزش و پرورش در جهت تقویت رفتارهای عقلانی و کسب تصویر واقعی از دنیای خارج در کنار دنیای مجازی.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

منابع

-افتخاری، اصغر. (۱۳۸۷). «بحران‌های واقعی در فضای مجازی؛ طراحی چارچوب تئوریک ». *فصلنامه مجلس و پژوهش*. ش۴۲.

- استیونسن، نیک (۱۳۸۴)، «رسانه‌های جدید و جامعه اطلاعاتی»، پیروز ایزدی، *فصلنامه رسانه*، شماره۶۲.

-تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۴). *روایت غیرت و هویت در میان ایرانیان*. تهران: فرهنگ گفتمان.

- حیاتی، زهیر و هاجر ستوده (۱۳۸۱)،« بررسی عوامل مؤثر در استفاده از منابع الکترونیکی اطلاعات در میان اعضای هیأت علمی دانشگاه‌های شیراز و دیسک‌های نوری»، *مجله علوم اجتماعی و علوم انسانی شیراز*، سال اول.

- خسروی، آرش(۱۳۸۹)، «مفهوم شناسی هویت مجازی درفضای سایبر،کتابداری،آرشیو و نسخه پژوهی»، *ره آورد نور*، شماره ۵.

- رابرتسون، یان (۱۳۷۴)، *درآمدی بر جامعه(با تأکید بر نظریه‌های کارکردگرایی، ستیز و کنش متقابل نمادی)*، حسین بهروان، مشهد: آستان قدس رضوی.

- رجوعی و همکاران (۱۳۹۴)،« تحلیل عوامل موثر بر موفقیت بازاریابی اینترنتی در فروش کتب الکترونیک»، *فصلنامه تحقیقات کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاهی*، شماره ۴۹.

- زبردست و همکاران (۱۳۹۴)،« نگرش کتابدارن نسبت به جایگاه حرفه‌ای خود در عرصه تحولات فناورانه»، *فصلنامه مطالعات ملی*، کتابداری و سازماندهی اطلاعات.

- سلامی ، محمد مهدی (۱۳۹۲)، *فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی*، تهران: نشر توزیع پیام دیدار.

-سفیری، خدیجه و زهرا نعمت اللهی. (۱۳۹۰). «رابطه ابزارهای جهانی شدن و هویت دینی». *فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی*. ش۱. ص۵۶

-سلیمانی بشلی، محمد رضا.(۱۳۸۹).«جهانی شدن؛ بحران هویت و تضعیف تربیت دینی». *اسلام و پژوهش‌های تربیتی*. ش۲.

- سپنجی، امیرعبدالرضا و سمانه خودچیانی(۱۳۹۲)، «فناوری‌های نوین رسانه‌ای در فضای مجازی و حفظ حریم خصوصی»، *رسانه‌های نوین و فرهنگ*، سال اول،شماره۳.

- عاملی، سعید رضا (۱۳۸۷)، *مطالعات شهر مجازی تهران: رویکرد تحلیلی به فضاهای عمومی*، تهران: انتشارات قلم.

- فهیمی فر، سپیده و ابراهیم حیدری(۱۳۹۳)،« بررسی ابعاد اقتصادی نشر کتاب الکترونیکی از دیدگاه ناشران ایرانی»، *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*.

- کاستلز، امانوئل(۱۳۸۰)، *عصر اطلاعات اقتصاد جامعه و فرهنگ (ظهور جامعه شبکه‌ای)*، ترجمه احمد علی قلیلیان و افشین خاکباز، تهران: نشر طرح نو.

-کاستلز، امانوئل(۱۳۸۰)، *عصر اطلاعات، قدرت هویت*، حسن چاووشیان، تهران: طرح نو.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]

-عاملی، سعیدرضا.(۱۳۸۴). *دوجهانی شدن‌ها و آینده هویت‌های همزمان». هویت ملی و جهانی‌شدن* تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
-ماسودا، یونجی(۱۳۸۴)،« چیستی جامعه اطلاعاتی»، سید محمد مهدی‌زاده، *فصلنامه رسانه*، شماره۶۲.
- مقصود اوغلی، میثم (۱۳۸۶)، « نگاهی به ساختار کتاب الکترونیک و ماهیت آن»، *ماهنامه دانش و کامپیوتر*.

-Carreiro, E.(2010). "Electronic Books: How Digital Devices and Supplementary New Technologies are Changing the Face of the Publishing Industry" Pub Res Q ,26.

به این مقاله این‌گونه ارجاع دهید: DOI:۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۹۰۴۰۸
خالصی، پروین؛ بابایی، محمدباقر؛ مظاهری، محمدمهدی (۱۳۹۸)، «چالش‌ها، فرصت‌ها و اثرات سیاسی فضای مجازی درنظام جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامهٔ پژوهشهای سیاسی جهان اسلام*، س۹، ش۴، زمستان ۹۸، صص ۱۸۸-۱۶۵.

[Downloaded from priw.ir on 2026-11-09]